

Dr. MOLNÁR ISTVÁN

**TÁJÉKOZTATÓ A NÉPRAJZI TÁRGYAK
GYŰJTÉSÉHEZ**

Napjainkban nálunk is — miként a világon többfelé — a népi kultúra alkotásai iránt egyre fokozódik az érdeklődés. Ez önmagában örvendetes jelenség, de nyugtalanságra ad okot, hogy a népi műveltség eredeti tárgyi hagyatékának „érdekesség” és dísz tárgyként való gyűjtése széles körű „divattá” is lett, s már egyenesen káros tevékenységnek tekinthető, hogy számosan üzérkedési céllal falvainkból a jóhiszemű, vagy értékeik jelentőségét nem ismerő néptől anyagi művelődésének pótolhatatlan értékeit harácsolja el. Azonban — szerencsére — egyre szaporodik azoknak a száma, s főképpen a vidéken, falvainkon élő értelmiségiek közt, akik tudatában vannak a népi életet tükröző művelődési hagyaték valódi jelentőségének, a jelent és a jövőt szolgáló szerepének, s ezért a környezetükben fellelhető népi alkotásokat igyekeznek megmenteni a pusztulástól, elkallódástól, elidegenítéstől. E jó szándékú törekvés mellett azonban — azért, hogy az összegyűlt anyag egy-egy falu múzeuma megszervezésének alapját képezhesse és így a néprajztudományt is szolgálhassa — némi szakismeret megszerzésére is szükség van.

E rövid tájékoztató vezérfonal szeretne lenni azok kezében, akik a gyűjtőszendélyt a tudomány szolgálatába állítva helységük néprajzi sajátosságait megőrző és bemutató kis múzeumot szeretnének létrehozni. De talán azoknak is figyelmeztetésül szolgálhat, akik eddig közömbösen nézték, hogy környezetükből jelentős néprajzi dokumentumok avatatlanok kezére kerülnek.

A néprajztudomány — egyetemes, általános vonatkozású egyéb céljai mellett — a parasztság kultúrájának, társadalmi életének a kutatója. Feltárt eredményeivel a népnek egy adott korszakra jellemző anyagi és szellemi művelődését van hivatva tükrözni. Így a történeti valóságnak olyan jelenségeivel foglalkozik, amelyek szociálisan jellemzőek, s e kutatási sajátosságaiért a történettudományok sorába tartozik. Ez a helyzete szabja meg korszerű vizsgálati módszerét is, amelynek vezérfonala az, hogy a néprajzi elemeket és jelenségeket nem objektivista módon, elvonatkoztatottan, hanem a nép mindenkori gazdasági és társadalmi életével szoros kapcsolatban, tanulmányozza. Ezt a kívánalmat szaktudományunk saroktétele így fogalmazza meg: „A néprajznak a népről szóló tudománynak kell lennie és a népet kell szolgálnia.” A néprajztudomány csak akkor tud e feladatnak eleget tenni, ha rendelkezésére áll a népelet jelenségeit mozgató okok, a bennük felismerhető törvényszerűségek megállapításához szükséges tárgyi és szellemi anyag. Ennek a néprajzi anyagnak rendszeres és minél maradéktalanabb összegyűjtése igen sürgős feladatunk. Sürgős, mert társadalmunk gazdasági és szellemi fejlődése az utóbbi évtize-

dekben ugrásszerűen meggyorsult, s következményeként a tegnap még általánosan használt gazdasági és egyéb eszközök, továbbá a szellemi művelődés anyaga — a társadalom szelektáló tevékenysége következtében — szinte szemünk láttára, egyik napról a másikra hagyománnyá válik. Fokozott mértékben hat ez a folyamat a népműveltség anyagi-tárgyi javainak hagyatékára. Ezért úgy véljük, hogy a néprajzi kutatóterület két nagy együttese — a szellemi és tárgyi néprajz — területén végzendő „leletmentő” munkában figyelmünket elsősorban a népi kultúrából gyorsabban eltűnő tárgyi elemek felkutatására, összegyűjtésére érdemes fordítanunk. Természetesen foglalkozunk emellett a szellemi kincsek tárolásával is, de e téren már sokkal előnyösebb helyzetben vagyunk. Ugyanis a szellemi hagyományok elhalványulásának üteme lassúbb, másrészt pedig folklórkutatásunknak régi idők óta sokkal mélyebb gyökerei és átfogóbb eredményei vannak.

Felvetődik most már a kérdés, hogy különösen a népi műveltség anyagi emlékeinek sürgős összegyűjtését miképpen lehetne megoldani. Meglévő múzeumaink között kevés van kimondottan néprajzra szakosítva. A vegyes profilú kisebb vidéki múzeumok között már többen működik néprajzi osztály is, de szűk személyzeti keretükben igen kevés a néprajzzal foglalkozó szakember. Ezek — bármennyire tudatában is vannak a teendők fontosságának és sürgősségének — a népi kultúra egész kincsestárának a felmérését nem tudják elvégezni. Ezért segítségre, összefogásra van szükség. Az ősi és a ma is még élő vagy keletkező kincseink szakszerű összegyűjtését, rögzítését mindenütt társadalmi tevékenység támogathatja. *A gyűjtés azonban nagy tudományos felelősséggel jár!* Azoknak, akik ebben a munkában részt vesznek, ezt a vezető szempontot ismerniük kell. Elméletileg megalapozott, körültekintő, a célt és a módszert ismerő rendszeres, kitartó munkát kíván. Szomorú tapasztalatok bizonyítják, hogy egy-egy helységben kikapattanó hirtelen felbuzdulás gyűjteményeket eredményezett ugyan, de mivel létrehozóikból az előbb említett feltételek hiányoztak, a begyűjtött anyag a lelkesedés lanyhultával vagy elkallódott — esetleg pótolhatatlan veszteséget okozva —, vagy pedig a népi talajból gyökerei nélkül kiszakítva a tudomány számára majdnem felhasználhatatlan anyaghalmazzá vált.

E néhány gondolat után — kitűzött célunk szerint — ismerkedjünk meg a tárgyi néprajzi anyag gyűjtésével kapcsolatos tudnivalókkal.

A *tárgyi néprajz* anyagát a népi műveltség tárgyi javainak — elsősorban a maga által alkotottak — felkutatásából, összegyűjtéséből nyeri. Az áttekinthetőség, rendszerezés megkönnyítésére a szaktudomány klasszikusai a sokrétű néprajzi anyagot az alábbi szakcsoportokba keretezték:

— Gyűjtögető gazdálkodás	— Teherhordás, közlekedés
— Halászat	— Építkezés
— Vadászat (vadfogás)	— Házberendezés
— Állattenyésztés	— A táplálkozás és a konyha eszközei
— Földművelés	

- Népi mesterségek
- Ruházat, textil
- A hagyomány és tárgyai
- A gyógyítás, rontás és tárgyai
- A vigalom, játék és tárgyai
- A kegyelet tárgyai

E felosztás ismeretében tekintsük most át a legfontosabb gyakorlati teendőket.

I. A gyűjtés előkészítése

A terepen végzendő munka rendszerességéért, meggyorsításáért néhány előkészületet kell tennünk.

1. *A gyűjtési terv.* A terv elkészítését attól tesszük függővé, hogy csak magunk gyűjtünk-e, vagy e nagy jelentőségű tevékenységbe mások is bekapcsolódnak. Ha abban a szerencsés helyzetben leszünk, hogy néhány gyűjtőtárs is csatlakozik mellénk, akkor kinek-kinek egyéni érdeklődése alapján igyekezzünk a tárgycsoportokat szétszítani. Ha a tanítók, tanárok közül nem akad segítő, megfelelő előkészítés után eredményesen tevékenykedő gyűjtőcsoportot szervezhetünk felsőbb osztályos tanulókból is. A 15 tárgycsoportot a munkatársak között „rokonágak” szerint is szétszithatjuk. A gyűjtési tervnek még tartalmaznia kell a *gyűjtési körzetek*, pl. utcák sorrendjének a megjelölését és lehetőleg a *gyűjtés idejét* is. Az így előkészített terv a gyűjtőmunka igen lényeges feltételének teljesítését, az áttekintő, rendszeres, nyugodt ütemű gyűjtést teszi lehetővé. A munka megkezdése előtt a lakosságnak felvilágosítást adunk a gyűjtés céljáról, jelentőségéről.

2. *A gyűjtőnapló.* Igen fontos kelléke a szakszerű gyűjtésnek. Ebbe jegyződik fel ugyanis minden olyan adat, amelyet a gyűjtött tárgyról — tudományos értékű dokumentummá tétele érdekében — rögzítenünk kell. Gyűjtőnaplónk egy kb. 100 oldalas vonalas füzet is lehet. Kartonpapírból készítsünk egy akkora befogó táblát, hogy az a füzetnél 5—6 cm-rel legyen szélesebb. A kiálló 5—6 cm-es részt vágjuk le, s egy-egy vászonsikkal ragasszuk úgy vissza, hogy behajthatók legyenek. E csíkok belső oldalára írjuk rá —számozott sorrendben — azokat az alább ismertetett kérdőpontokat (rovatfejeket), amelyekre a feleleteket a füzet lapjain kell megadnunk. A kérdőpontokat egymás alá olyan távkozzal írjuk, hogy mindenikhez a füzetben legalább 2—3 vonalazott sor jusson, kivéve a 15. „megjegyzés” rovatot, amelyhez legalább 5—6 sort kell biztosítanunk. Ezzel a „francia-fejes” megoldással elkerülhetjük azt, hogy minden tárgy leírásához ismételten felírjuk a kérdőpontokat. Ha a füzetlapok mindkét oldalára akarunk írni, akkor mindkét borítótábla szélcsíkjára alkalmazzuk a rovatfejeket, ha viszont csak a füzetlap első oldalára írunk, akkor elég, ha a hátsó borító kartonhoz ragasztunk egyet.

A rovatfej az alábbi pontokat tartalmazza. [A kitöltés módjára a zárjel nélküli szöveg ad példát. A zárjelben lévő szövegrész kiegészítő utalásokat tartalmaz.]

1. Sorszám: 1. [A gyűjtött tárgyak egymást követő sorszáma. Az egy alkalommal gyűjtött tárgyakat az első tárgytól a gyűjtést záró tárgyig sorszámozzuk.]

2. A tárgy irodalmi neve: vászonfeszítő.

3. A tárgy népi neve: feszittyüfa. [Igyekezzünk pontosan úgy leírni, ahogy kiejtik.]

4. Hol találtuk?: Homoródszentmárton, 168. hsz. Hargita m.

5. Hol készítették? — Homoródszentmárton, Hargita m.

6. Ki készítette?: Nagy János, földműves. [Erre vagy a tárgy felirata, vagy a családi emlékezet tud választ adni. — Jegyezzük le az illető foglalkozását: földműves, háziiparos vagy falusi kismester-e az illető, hol élt; önálló alkotás-e, vagy utánzat, esetleg másutt látott minta után készült. Vásárban vették-e a tárgyat, s ha ott és esetleg emlékeznek rá, hová való mestertől?]

7. A tárgy készítési ideje, vagy esetleges kora: 1841. [Ha nincs rajta évszám, s az emlékezet sem tudja pontosan datálni, akkor a családfa visszavezetése, vagy más elfogadható adat nyomán állapítsuk meg a hozzávetőleges készítési időt, pl. XIX. sz. első fele.]

8. Kie volt eredetileg? Máré Jutkáé, Homoródszentmártonban született, élt és ott is halt meg, földműves háztartásbeli. [A név után — ha lehet — születése és halála idejét, ha máshonnan jött a helységbe — eredeti lakóhelyét és foglalkozását is feljegyezzük.]

9. Az adományozó neve, születési éve: Ifj. Nagy Jánosné, 1925.

10. A tárgy anyaga, készítési módja: körtefa; faragás. [Ha különlegesebb tárgyról van szó és lehetőség van rá, írjuk le a tárgy készítési folyamatának mozzanatait a nyersanyag megválasztásától a készítés befejeztéig. — Ha a tárgy több alkotórészből áll, azoknak elnevezését is jegyezzük fel.]

11. Díszítmények: Mélyített metszésű, az erdélyi virágos reneszánszra jellemző hullámos indájú leveles tulipánvirágok díszítik. [A díszítés egyes elemeinek elnevezését is kérdezzük meg, akár faragás, cserépedény, szöttes, varrottas díszítőelemeiről van szó.]

12. Mire használták, vagy használják?: Szövéskor a vásznat feszítették simára vele.

13. Mikortól meddig használták?: 1841—1956.

14. A tárgy felirata: MÁRÉ JUTKA ANNO 1841 [A tárgy feliratát híven másoljuk le, még akkor is, ha csak iniciálék vannak rajta, vagy gyári márka jelzés.]

15. Megjegyzés: Készítője legénykorában ajándékozta Máré Jutkának, akit később feleségül vett. A tárgy a családban anyáról mindig a legnagyobb lányra öröklődött, egészen az adományozás idejéig. [A tárgy történetére vonatkozó adatokat írjuk e rovatba. E rovat minél részletesebb kitöltése nagyon lényeges, mert ennek adatai derítik fel a tárgy teljes életét, a tárgy használatában beállott változásokat. A használattal kapcsolatos esetleges szokásokat is ide jegyezzük fel, pl. a hamubotos pipa esetében azt a farsangi szokást, amelynek keretében a tárgy szerepet játszott.]

16. Leltári szám: 678. [Akkor kapja, amikor a tárgy gyűjteményünkbe — konzerválása után — beiktatódik.]

17. Melyik tárgycsoportba tartozik?: Népi mesterségek: fonás-szövés. [Lényeges a feltüntetése. Egy-egy gyűjtési szakasz befejezése után a rovat alapján kimutatást készítünk, s ebből kitűnik, hogy még milyen tárgyat kell a szakcsoport teljesebbé tételéhez felkutatnunk, megszerelnünk.]

18. Gyűjtötte: [A gyűjtő neve, életkora, foglalkozása.]

19. A gyűjtés ideje: 1956. IV. 25.

A gyűjtőnapló rovatait a helyszínen kell kitöltenünk. (A 14., 16—18. pontokat otthon is kitölthetjük. A 4. és 10. pont is későbbre maradhat, ha valamilyen különlegesebb megállapítás ezekkel kapcsolatban nem merült fel.)

A megszerzett tárgy eredetére, sorsára, alakulására vonatkozó adatoknak az elhalványult emlékek mélységéből való felszínre hozatala nem mindig könnyű feladat, néha sok időbe telik. Ez a nehézség azonban ne tegyen türelmetlenné. Egyszeri alkalommal inkább gyűjtünk kevesebb tárgyat, de a tárgy „személyazonossági igazolványát” lelkiismeretesen, a *helyszínen* írjuk meg. Ne bízunk semmit emlékezetünkre, még ha úgy érezzük is, hogy — a felsorolt, otthon kiegészíthető pontokon kívül — egyiket-másikat az elmondottakra visszaemlékezve este vagy másnap is kiegészíthetjük. Amikor azonban tette kerül a dolog, gyakran felötlik a bizonytalanság, különösen olyankor, ha egy nap több háznál is voltunk. De még a pontos, lelkiismeretes helyszíni munka esetében is — jegyzeteink későbbi átnézése közben — felfedezhetünk bizonytalanságokat, nem elég világos megfogalmazásokat. Ilyen esetekben kövessük azt a lelkiismereti szabályt, hogy saját magunk által kitalált adatokat még akkor se írjunk naplónkba, ha azok szerintünk ésszerűnek is látszanak. Szoros kötelességünk ilyen esetben, hogy az adatközlőket ismételtelen felkeressük, s csak a velük újra ellenőrzött adatok tisztázása után egészítsük ki jegyzeteinket. Elv az is, hogy ha valamelyik kérdésre (pl. a készítő neve, kora, a tárgy készítési helye stb.) semmiképpen sem tudunk feleletet kapni, inkább üresen hagyjuk a rovatot, abban a reményben, hogy majd később — esetleg összehasonlítás által — a hiányt sikerül pótolni. Mindezzel tartozunk a tudományosságnak.

3. *Tárgyjelző cédulák* előkészítése. Alkalmazásukkal a gyűjtött tárgyak összekeveredését akadályozzuk meg, különösen olyankor, ha egyszerre többen is gyűjtünk.

Szabjunk ki kartonból megfelelő számban kb. 4×6 cm-es lemezeket. Egyik keskenyebbik felület kis lyukú bőrlukasztóval üssük át. A lyukakon húzzunk át 25—30 cm hosszúságú vékony cinezett drótdarabokat, hajtsuk kettőbe, s egy-két csavarintással rögzítsük a kartonhoz. A kartonlapocskákat aztán — könnyen szállíthatóságuk és kezelhetőségük végett — fűzzük rá egy vastagabb, szétnyitható drótkarikára, s így vigyük magunkkal. Miután egy tárgy leírását befejeztük, a naplóban jelzett sorszámát ráírjuk a tárgyjelző cédulára is, a szám alá felír-

va még a tárgy, az utca (más helység) nevét, a gyűjtés idejét, s a cédulát rákötjük az illető tárgyra.

Ha egy helységben valaki csak egyedül gyűjt, akkor a tárgyak sorszámozását 1-től folytatólagosan írja a gyűjtés befejeztéig. Ha több helységben gyűjtünk, akkor minden helységnek külön gyűjtőnaplót készítünk. Ha egy helységben többen gyűjtve a munkát tárgycsoportok szerint oszthatjuk szét, akkor mindenki külön gyűjtőnaplót vezet. A tárgyak sorszámozását mindenki a maga naplója szerint jelzi, de ebben az esetben — a több hasonló sorszámozás közti megkülönböztetésért — a tárgyjelző cédulára a saját nevét is ráírja. Az így megjelölt tárgyakat mindig azonosítani tudjuk naplóinkkal, és sok későbbi bosszúságtól kímélődünk meg.

II. A gyűjtés módja

Előjáróban egy igen lényeges gyűjtési alapkívánalmat kell leszögeznünk, azt ugyanis, hogy a tárgyi kultúra hagyatékának gyűjtésekor — eltérően a régebbi múlt szemléletétől — figyelmünket nem szabad csak a különlegességekre, díszesekre, ritkaságokra fordítanunk. Meg kell menteni a jelentéktelennek látszó egyszerű, általánosan használt tárgyat is, mert egy ilyen példány sokszor mélyebben világít rá egy falu vagy tájegység népének valamilyen életjelenségére, mint a ritka, feltűnő vagy egyedi példány.

Egy helységben csak elvéve akadhat olyan lakótelek, ahol valamilyen, elsősorban használati értékét, jelentőségét vesztett tárgyat ne lehetne kapni. Kutassunk a régi házak padlásain — ha még van ilyen —, amelynek zugaiban, a szarufák vagy lécek mögé dugva, beporosodva, elkormosodva, néha egy-egy kis múzeumra való anyagot is kaphatunk. [Ha arról értesülünk, hogy egy-egy régi ház lebontásra kerül, félretéve minden sorrendi tervünket, igyekezzünk azonnal „feltárni” padlását, mert ha nem tesszük, talán soha meg nem bocsátható mulasztást követünk el.] A melléképületek [csűrök, színek, fészerek, sütőházak, nyárikonyhák, istállók] helyiségeit, padlásait is kutassuk át, ahol néhány még számon tartott tárgy mellett olyanok is előkerülnek, amelyekről tulajdonosuk is már rég megfeledkezett. Olyan családoknál, ahol az elődök hagyatékát jobban megbecsülik, a házbelső is tartogathat számunkra meglepetéseket. Igaz ugyan, hogy az így tudatos céllal őrzött tárgyakat már nehezebben lehet gyűjteményünkbe átjuttatni.

Ha gyűjtésünk során egy-egy portára, házba belépünk, a háziakhoz — célunk érdekében — közeledjünk a legnagyobb tapintattal. Beszélgetés közben ismételten világosítsuk fel őket látogatásunk, gyűjtőmunkánk céljáról, jelentőségéről. Szerezzük meg bizalmukat, kérekedjünk be az említett helyekre, s ha hozzájárulásuk után kezünkbe akad egy-egy muzeális jelentőségű tárgy, mutassunk rá, hogy ilyenek érdekelnek. Ezeket mentjük az elkallódástól, elpusztulástól, mert minden ilyen tárgy a művelődéstörténet megírásához mint felbecsülhetetlen értékű „betű” járul hozzá. A rozsdás, szüette tárgy végleg elpusz-

tulhat, de ha átadják a helytörténeti gyűjteménynek, ezzel elsősorban a tudománynak tesznek szolgálatot, de a családnak is, mert a tárgy és a hozzá kapcsolt leírás megőrzi emlékét a jövő számára.

Amikor a bizalom megszerzése után sikerült egy-egy háztáj gyűjteménybe szánt néprajzi tárgyait feltárni, akkor kerítsünk sort a gyűjtőnapló rovatainak kitöltésére. Ehhez kérjük most már az adományozók segítségét. A kérdezést végezzük nagy tapintattal. Az adatközlők — különösen az idősebbek — belemelegedve a tárggyal kapcsolatos emlékek felelevenítésébe, el-elkalandoznak kérdésünk lényegétől. Hallgassuk meg türelemmel, figyelmesen — ha más témára is vonatkoznak —, mert egy-egy kitérő a múlt mélyéről véletlenül kipattanó emlékek rögzítésének talán soha vissza nem térő alkalmát jelenti. Az ilyen adatokat jegyezzük fel a lap aljára, vagy ha csak egyik oldalra írtunk, akkor a szemben levő üres oldalra. Ezt követően aztán ismét visszatérünk a feltett kérdésre.

III. Az anyagi kultúra gyűjtendő tárgyai

Bevezetőül tudnunk kell, hogy a néprajz az embernek azt a tevékenységkörét, amellyel anyagi szükségleteinek megszerzésére törekszik, *gazdálkodásnak* nevezi. Ezt a tevékenységet pedig történetisége és jellege szerint általában két nagy ágba: *gyűjtőgető*, illetve *zsákmányoló* és *termelő gazdálkodásra* osztja. E két nagy gazdálkodási ág tárgyi anyagának maradéktalan ismertetése külön dolgot igényelne. Ezért — irányjelzőként — csak néhány jellegzetes tárgyat tudunk felsorolni, de az elégséges lesz ahhoz, hogy gyűjtésünkkor a kezünkbe került egyik vagy másik tárgy hovatarozását felismerhessük.

A következőkben megkíséreljük behatolni a két gazdálkodási ág tárgyi világába.

A gyűjtőgető és zsákmányoló gazdálkodás

Ágazatait — mivel azok az őstársadalmakban a létfenntartás alapvető tevékenységi ágai voltak — ősfoglalkozásoknak is nevezzük. Jelentőségük idő teltével — a termelőgazdálkodás fokozatos fejlődése következtében —, ha általában csökkent is, de nem tűnt el egészen. Még ma is — eltekintve néhány primitívebb fejlettségi fokon élő elszigetelt népcsoport ilyen formájú gazdálkodásától — a különböző földrajzi-termeszeti és társadalmi-gazdasági helyzet jellege folytán a termelt javak pótlására szolgáló kiegészítő vagy alkalmi foglalkozásként a földkerekség majd minden népénél valamilyen formában él. Mi elsősorban a *földművelő* nép rendszeres és alkalmi gyűjtőgetésének, zsákmányoló gazdálkodásának régebbi emlékéanyagára és ma is élő megnyilvánulási formáinak, eszközanyagának a felkutatására, összegyűjtésére fordítjuk figyelmünket. E gazdálkodási formák kifejtéséhez a természet *három világa: a növény-, ásvány- és állatvilág* biztosította a lehetőséget.

A *növényvilág* [erdő, mező, lápok-mocsarak] természetes eredetű javainak összegyűjtéséhez — a puszta kézen kívül — aránylag kevés eszközt készítettek. Ilyenek az apróbb, zsenge húsú erdei málna, áfo-

nya szedéséhez készített kéreg-kászuk, kosarak, fésük, virics gyűjtő faedénykék; az ecetnek szedett vadalma, vadvackor összezúzására szolgáló törőbotok, vályuk; a bükkmakkból olajat ütő és préselő szerkezetek; a nád aratására szolgáló kések, kacrok, sarlók, kaszák stb.

Az ásványvilágból hajdan „rézpor”-t (tinta itatására), s a vulkanikus vidékeken aranyport is gyűjtöttek. Eszközei a törőszerszámok, zúzószervezetek, az osztályozásukra, illetve mosásukra szolgáló készülékek, edények. Figyelmünk terjedjen ki a forrásfoglaló köpükre, csorgófejekre, különösen azokra, amelyek ember- vagy állatfej alakúak.

A vadon élő állatvilág zsákmányolásával kapcsolatos tárgyi anyag gyűjtése hálás feladat. E tárgycsoporthoz tartozik a méhészet, halászat, vadászat, népi vadfogás változatos eszközünye. Az erdei méhészet emlékei között keressük a vadméh kereső szarukat, odvas farönk darabjaiból készített, s esetleg emberfej alakú köpüket, szalma- vagy vesszőkasokat, méhek befogásakor alkalmazott rudakat, lépvágó fűrészeket, viaszpréseket stb. A halászat eszközei közül gyűjtsük be a szigonyokat, horgokat, varsákat, a borító- és emelőhálók változatait, az ezek készítésére alkalmazott eszközöket stb. A madarak, de különösen az emlősök fogása sokféle eszköz, szerkezet megalkotását eredményezte. Néhány ezek közül: hajítófák, botok, villaszerű eszközök, fokosok, parittyák, esetleg az íj és nyíl, borítóketrecek, az ijas és zúzócsapdák rengeteg változata, továbbá a vascsapdák, elöltöltős puskákat, puskaportartók stb.

A termelő gazdálkodással kapcsolatos tárgyi anyag

A néprajzi tárgyak második nagy területe a termelő gazdálkodás ágazatainak és a velük kapcsolatosan kialakult és fejlődő kísérő foglalkozási ágaknak hagyaték-állományát öleli fel.

Az állattenyésztés az ősfoglalkozásokban gyökerező állattartásból alakult ki. A vadászó ősember létfenntartó küzdelme közben rájött néhány állat megszelídítési lehetőségére. Kezdetben csak húzáért és bőréért tartotta, de később — a földművelés fejlődésével — rájött izomerejének felhasználhatóságára is. A történelmi fejlődés során beállott változások az állattartás jellegét is megváltoztatták. Az üzemesedő állattenyésztés hatására az ősből jelleget is megváltoztatták. Az üzemesedő állattenyésztés hatására az ősből jelleget is megváltoztatták. Az üzemesedő állattenyésztés hatására az ősből jelleget is megváltoztatták. Az üzemesedő állattenyésztés hatására az ősből jelleget is megváltoztatták.

— a terelés, őrzés eszközei: pásztorbotok, ostorok, fokosok, disznófogók; a szabadmozgást gátló eszközök: koloncok, nyűgök, béklyók; jelző tárgyak: kolompok, csengők, pergők; a kutyát védelmező nyakörvek.

— a számontartásra, megjelölésre szolgáló tárgyak: rováspálcák, füllukasztók, bélyegző vasak, fülbe köthető bárány jelek stb.

— a kimustrálás, gyógyítás házilag készített eszközei: herélő- és érvágó szerszámok, trokák stb.

— a *tejfeldolgozás* tárgyai: fejó dézsák, kerenták, sajtprések, ordaszedő- és keverő kanalak, túrómorzsoló fák, komponák, fejőszékek, tejverő dézsák stb.

— a *pásztor személyes felszerelési tárgyai* [amelyek egyúttal népművészeti alkotások is lehetnek]: faragott botok, ivóedények, sótartók, borotvatokok, tülkök, furulyák stb.

— az *istállózó állattartás tárgyai*: ganéhányó favillák, lapátok, varók, szopást gátló lapockák, istállólámpások stb.

— a *járomba törés tárgyai*: jármok, tinószoktató szeges karikák, kantárok stb.

— az *aprójóság tartásának tárgyai*: keltető kasok, kosarak, tyúkborítók, etető és itató edények stb.

A földművelés. A gyűjtögető gazdálkodás nem volt biztos alapja a megélhetésnek. Az életfenntartásért vívott küzdelme közben aztán az ember — évezredek során át szerzett és átörökített tapasztalatai folytán — a gyűjtögető gazdálkodási formákból fokozatosan kialakította a termelő gazdálkodás egyik legfontosabb ágát, a földművelést. Alakulását a természeti és történeti tényezők összefüggésének bonyolult hatása befolyásolta. E hatások következtében a termelési módok, birtokviszonyok, földműves rétegek, földművelési rendszerek sokféle változata, fokozata alakult ki. A népi földművelés eszközanyagának gyűjtését ezért a különböző összefüggő tényezők egymásra gyakorolt hatásának felderítésével kell összekapcsolnunk. A gyűjtőnaplóban nagy alaposággal kell rögzítenünk a tárgy keletkezésére, elmúlására, átváltozására stb. vonatkozó adatokat. Gyűjtésünket a rendszerezés könnyebbségéért ajánlatos az alább felsorolt művelési módok szerint csoportosítani:

— a *kapás-, illetve kerti művelés eszközei*: ásó és ültető botok, fából faragott, vaspapuccsal kiegészített ásók, kapák; a különböző talajhoz és terményekhez alkalmazott újabb vaskapák és ásók összes fajtái, változatai stb.

— az *ekés földművelés eszközei*: váltó- és kerülő faekék s azok vasalkatrészei [*ekevasak, csoroszlyák*], félvas- és vasekék; az ekék járulékos eszközei [*eketaliga, tézsola, sikattyú, patingszeg, szállítókabala* stb.]; vetőzsákok, kosarak; tövis-, fa- és vasfogú boronák, hengerrek.

— az *aratás és cséplés eszközei*: sarlótípusok, csapós aratókaszák, favillák, cséphadarók, vágógereblyék, fölöző-seprűk, szórólapátok, szelőlő-rosták, kupa- és vékafélék, szemtolók; kukoricamorzsolók és cséplőládák stb.

— a *gabona tárolására* alkalmazott szuszékok, vesszőből vagy venyigéből font és belül tapasztott kasok, odvas fából készített köpük stb.

— a *szőlőművelés eszközei*: kapák, ültetővasak, kacrok, puttonyok stb.

— a *földmérés eszközei*: láncok, mérőasztalkák stb.

A teherhordás, közlekedés, híradás tárgyai. A közöttük levő összefüggések miatt e tevékenységek gyűjthető anyagát egy csoportba fog-

juk össze. A földműves nép mindennapi munkája közben — különösen a régebbi többfordulójú határrendszerek idején — lépten-nyomon cipekedésre, helyváltogatásra kényszerült. A nagyüzemű szocialista mezőgazdálkodás gépesítése folytán sok hagyományos teherhordási mód és eszköz idejét múlta, s ezért megőrzésük a gyűjtés fontos feladata. Jelentősebb tárgycsoportjaik a következők:

— *az emberi erővel történő teherhordás, közlekedés tárgyai:* víz- vagy ételtartó edényeket szállító kampós rudak; nádból, kukorica-háncsból font kantárok, hálók; vesszőkosarak, puttonyok, bőrből, textíliákból készített tarisznyák; toló-húzó alkalmatosságok: taligák, gyalogszánkók; nagyobb folyók mellett: csónakfajták, tolorudak, evézők stb.

— *állati erővel vont közlekedési eszközök:* bakszán és egyéb szánfajták; kerekcsap járművek: taligák, különböző nagyságú szekerek [köz- tük a fakószekér]; kötőrudak, csatlások, kerékfékező talaborok stb.

— *a gyalogjáró ember* szükség esetén jégpatkót, hótalpat, fa- vagy csontcsáklyát, sárban falábat használt.

— *a híradás, riasztás eszközei:* fakéregből készített kürtök, szaru- tülkők, faháncssípok, száldobok [fára kötött falemez, ütővel], kereplők stb.

Építkezés. A rohamosan átalakuló, városiasodó falukép régi jegyeinek megőrzése igen fontos feladatunk. E tárgycsoporttal való foglalkozás azonban — jellegénél fogva — már nehezebb és sokrétű munkát igényel. A lakóházakat és melléképületeket nem gyűjthetjük be. Helyi szervek támogatásával azonban egy jellegzetes régi házat *múzeumháznak* — esetleg telkével és melléképületeivel — megmenthetünk. De ha ez meg is valósítható, úgysem tükrözi a teljes faluképet. Ezért szükségessé válik egy-egy jellegzetes utcarészlet s emellett a tipikus épületek, kapuk lefényképezése, alaprajzaik elkészítése, szerkezeti elemeik lerajzolása s azok elnevezéseinek lejegyzése. De ügyes barkácsolók elkészíthetik az épületek arányosan kicsinyített másait, esetleg egy egész telek makettjét. Ezek muzeális értékű, kiállítható tárgyak, amelyek mellé a falukép, utcarészletek fényképei is elhelyezhetők. *Eredeti alkotásokként* azonban megszerezhetők a lebontott házak építészeti elemei: faragott, feliratos gerendák, házorom-díszek, tornácoszlopok, ajtó- és ablakkeretek s kiegészítésül egy-egy kiskapu vagy nagyobb kötöttkapu.

Házberendezés. A népi lakáskultúra hagyatékanyagát öleli fel, tehát ide tartozik minden olyan tárgy — akár beépített, akár mozgatható —, amelyekkel a lakást berendezték. A beépített szabad tüzelők, cserepek közül, ha lehet, szerezzünk meg legalább egyet, de emellett a már lebontottak csempedarabjait is [mázatlanokat és mázasokat], s ha tudjuk, nyomozzuk ki, hogy hol készültek. A mozgatható berendezési tárgyak csoportjába az alvást, étkezést, pihenést, az élelem, a ruházat és egyéb tárgyak tartására szolgáló mindenfajta egyszerűbb és díszesebb bútorok tartoznak. — Készítsük el a ház helyiségeinek alaprajzát, s abba rajzoljuk be az egyes házberendezési tárgyak helyét. A

világítás eszközei is ide sorolandók [mécsesek, gyertyatartók, koppan-
tók].

A táplálkozás és a konyha eszközei. Az emberiség — történelme folyamán — idejének és energiájának igen nagy részét a táplálék megszerzésére, illetve feldolgozására fordította. Idők folytán igényessége állandóan fokozódik, s így természetes következményként az elkészítéséhez, tárolásához szükséges eszközanyag is egyenes arányban szaporodik. Mivel a táplálkozásnak döntő szerepe van a művelődésben, ezért a vele kapcsolatos tárgyi anyag összegyűjtése — művelődéstörténeti értékénél fogva — nagyon fontos. E sokrétű anyagnak jelentősebb csoportjai és eszközei a következők:

— *növényi eredetű anyagokkal kapcsolatosak:* pl. káposztasavanyító edények, nyomtatóramák, nyomtató-kövek; gyümölcsaszaló deszkatalblák, lészák; magvakat és sót törő fa- és fémmozsarak, szerkezetek, prések; a szilvaízfőzés eszközei stb.

— *állati eredetű anyagokkal kapcsolatosak:* húsvágó teknők, bárdok, szaru és bádog kolbásztöltők; őrlőeszközök; a tej házi feldolgozásának eszközei stb.

— *nyers és kész ételek eltartására készített edények:* vizeskártyák, fa- és cserépkulacsok, edények, fűszertartók, régi „huta” üvegek stb.

— *szabadtüzelők sütő-főző eszközei:* tűzikutyák, vasháromlábak, lábas edények, zsírcsöpögtetők, nyársak, kondérvillák, kürtöskalács sütők stb.

— *tálaló edények, evőeszközök:* fa-, cserép-, fajansz-, porcelán- és fémedények; csont- és fanyelű kések, villák stb.

— *a tűzgerjesztés eszközei:* csiholó acélok, kova, tapló, gyufatartó alkalmatosságok.

Népi mesterségek. Szerszámkészleteik hatalmas anyagot ölelnek fel. Gyűjtésükkor teljes műhelyfelszereléseket igyekezzünk megszerezni. Könnyebb áttekinthetőség végett e tevékenységi ágazatokat az egyes nyersanyagokhoz kötjük, eltekintve most attól, hogy háziiparról vagy falusi kismesterségekről van-e szó.

— *Fafeldolgozás:* teknő-, kéregvéka-, orsó- és a zsindegyfaragás eszközei; kerekese-, kádár-, ács- és asztalosmesterség szerszámkészlete; kosárkötés, bordakészítés szerszámjai stb.

— *Agyagmunka:* fazekasműhely eszközkészlete, köztük a csempeformázó dúcok; cserép és téglafarmázók.

— *Bőrmunka:* tímár-, szücs-, szíjgyártó-, cipész- és csizmadiames-
terség szerszámkészlete.

— *A gyapjú és kender feldolgozásának sokféle eszköze,* kezdve a nyersanyag előkészítésétől a termékek előállításáig.

— *A szaru, csont, szőr, zsiradék* [faggyúgyertya] és viasz feldolgozásánál alkalmazott eszközök.

— *Sás, nád-, szalmatárgyak* előállításának szerszámkészletei.

— *A vas feldolgozását* szemléltető kovácsmesterségek, ha lehet, egy hiánytalan műhelyfelszerelés.

— *A kőfaragás* szerszámkészlete.

Ruházat, textil. *A népviseletről* — ha lehetőségünk van rá — igyekezzünk mindkét nembeli lakosság ruhadarabjait — alsóneműt és felsőruhákat — korcsoportok és különleges alkalmi öltözetek szerint megszerezni. Figyelmünk terjedjen ki a haj feltűzésére, a nyak és fej díszítésére, illetve fedésére alkalmazott tárgyakra, ékszerekre [gyöngyök, párták, csepeszek, kendők, sapkák, kalapok stb.], zsebkendőkre, továbbá a lábbelikre is. Az egyes ruházati darabok szabásformáját, részeinek és díszítményeinek elnevezését is a legaprólékosabban jegyezzük le. *A textiliákból* a házbelső minden használatban levő és díszül szolgáló szőtt és hímzéssel-varrással ékesített darabjait is gyűjtjük össze [ágyneműk, abroszok, rúdralalók, pokrócok, csergék, törülközők stb].

A hagyomány és tárgyai. Az emberi élet fontosabb határeseményei és az év ünnepi alkalmi sokféle szokást alakítottak ki, amelyek nemzedékek során át hagyományként őrződtek meg. Ezeknek is megvan a kísérő tárgyi anyaga: pl. bölcsők, szoptató edénykék, lakodalmi vőfélybotok, ravatali takarók, hímes tojások, farsangi alakoskodások kellei stb.

A gyógyítás, rontás és tárgyai. Mint cselekményeknek sokféle hagyománya van, de ezeknek gyakorlása közben néha tárgyi anyagot is alkalmaztak. Egynéhány ezek közül: érvágók, az ijedség-űző ólomöntés eszközei, régészeti szórványleletek, pl. átfűrt kőbalta, amelynek lyukán — rontás ellen — átfejték a tejet; talált patkók stb.

A vigalom, játék és tárgyai. Az első csoportba a népi hangszerek: citerák sokféle változata, timborák, furulyák, sípok, dudák stb. tartoznak. A második csoportot viszont a mindkét nembeli gyermekek, serdülők maguk készítette játékaik alkotják. Hogy mennyire gazdag ez a tárgycsoport, annak beszédes bizonyítéka a sepsiszentgyörgyi múzeumban elhelyezett játékgyűjtemény.

A kegyelet tárgyai. E tárgycsoportba tartozó hagyatéktárgyak a népművészetnek sok ragyogóan szép alkotását őrzik. Különösen a temetői tárgyi néprajzi vonatkozású alkotásait: a kopjafákat, a terméskövekből kiképzett és díszített sírköveket, a fakeresztekre alkalmazott kovácsoltvas virágokat — olyanokat, amelyeknek már nincs gondozójuk és így pusztulásra vannak ítélve — igyekezzünk összegyűjteni.

*

A tárgyi néprajzi gyűjtésnek van még egy igen lényeges teendője: a tárgyak állapotának megőrzése, tartósítása — a *konzerválás*. Soha egyetlen tárgyat se tegyünk addig állandó tárolási helyére, amíg meg nem tisztítottuk, nem fertőtlenítettük, s ha olyan állapotú a tárgy — nem konzerváltuk. Gondos, kényes munka ez, s ezért azt ajánljuk, hogy szükség esetén kérjük ki múzeumi szakemberek véleményét. A gyűj-

tés záróteendője a *leltározás*. A tárgyakat a begyűjtés sorrendjében bevezetjük a leltárkönyvbe, s a tárgyat most már — a gyűjtési cédula jelzése helyett — ezzel a számmal jelöljük meg.

*

Ez a tájékoztató nem készülhetett a teljesség igényével, de ha a leírtakat irányelvként elfogadjuk és ahhoz alkalmazkodunk, akkor nem gyökértelen anyaghalmazt hozunk csak össze, hanem tudományos értékű néprajzi gyűjtemény megalkotóivá válhatunk.